

Joseph Ratzinger teológiai életútja

Joseph Ratzinger nem alkotott teológiai rendszert, mint világhírű teológus kortársai, Hans Urs von Balthasar vagy Karl Rahner. Balthasar egy életen át építette föl monumentális opusát, Rahnernek megadatott, hogy élete végéhez közeledve egyetlen könyvbe sűrítve foglalja össze gondolatvilágát. Ratzinger nem hozott létre ilyen rendszert, mégis nyomon követhető teológiai gondolatvilágának következetes fejlődése doktori disszertációjától kezdve a szeretetről szóló enciklikákig. Pedig élete során egymástól erősen eltérő feladatokat kellett vállalnia: a teológusprofesszor a Hittani Kongregáció prefektusa lett, majd II. János Pál halála után pápává választották. Ráadásul életének első korszakára esett a II. Vatikáni Zsinat, amelyben fiatal teológusként része lehetett. Ahhoz tehát, hogy teológiáját nyomon követhessük, két utat kell végigjárnunk. Látni fogjuk, a kettő végül összetalálkozik, harmonikusan egybesimulva. Az egyik út azé a teológusé, aki a testvériesség gondolatától eljut a Krisztus testéből részesedők eucharisztikus asztalközösségének bemutatásáig. A másik út pedig azé, aki szinte véletlenül belecsöppen a zsinatot megelőző tájékozódásba, peritusként végigkíséri a zsinat folyamatát, majd vigyáz annak recepciójára a „kontinuitás és reform hermeneutikájában”.

A teológus

Fiatalon írt egy értekezést a keresztény testvériességről. Az ebben leírtak már elővételezik azt az alapgondolatot, amely vörös fonalként végighúzódik egész életén (RATZINGER 1987: 209–271). A szöveg először előadásként hangzott el 1958-ban (31 éves volt ekkor).² Szent Pál nyomán mutatja be a keresztény testvériesség fogalmát.³ Az ezt követő fejtegetés már teológiájának alapvonásait

¹ Lukács László SchP (1936–2023), a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola alapító rektora, a Vigilia folyóirat főszerkesztője 35 éven keresztül.

² A szöveget annak publikálásakor látta el jegyzetekkel.

³ Vö. Róm 8,14; 8,29; Zsid 2,11.

mutatja: „A keresztény testvériesség középpontjában az eucharisztikus testvéri lakoma áll. (...) Isten atyasága jelöli ki a keresztény testvériesség szilárd helyét. (...) Krisztus tanította meg az embereket a »Mi Atyánk« elmondására, és ebben a »mi« az »atyánál« nem kevésbé fontos” (RATZINGER 1987: 236). „A keresztény-nyé válás a Fiúba, Krisztusba való beletestesülést jelent: »fiúvá válunk a Fiúban«” (RATZINGER 1987: 238). Az így létrejövő közösség kultuszközösséget alkot, amely az Eucharisztia ünneplésében válik igazán egyházzá. „Az Eucharisztia: testvérkultusz, testvérszentség” (RATZINGER 1987: 246). „Csak az eucharisztikus közösségben való részvétel tesz valakit a keresztény testvérközösség tagjává” (RATZINGER 1987: 249).

Ratzinger később rövid utószót fűz a tanulmányhoz, egy alapvető szemponttal kiegészítve az eddigieket. „A keresztény testvériesség lényege a hívők asztalközössége a feltámadott Úrral, (...) beletestesülés az Úr testébe, a feltámadt Krisztus valóságos terébe.” Pál merész szava szerint „mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28) – írja, de óv a szó lejárátásától. A testvériesség a szó keresztény értelmében nem pusztán filantróp fogalom, ahogy az utóbbi századokban különböző összefüggésekben szinte jelszóvá lett: „A testvériesség, akárcsak a szeretet, mély emberi adottság, része »Isten emberségének« (Tit 3,4), amely megjelent Krisztusban, hogy igazi emberré – Isten gyermekeivé tegyen bennünket” (RATZINGER 2015: 105).

Látszólag más oldalról elemzi az eddigieket az egyház eredetéről és lényegéről tartott előadásában (RATZINGER 2015: 140). Bellarmin Szent Róbert meghatározása nyomán a teológia az egyházat sokáig jogi szervezetnek tekintette. Ratzinger ezzel szemben az eucharisztikus asztalközösségből indul ki: „Az utolsó vacsora Jézus tulajdonképpeni egyházalapító aktusa. (...) A Páskalakoma az Isten népe forrása és középpontja” (RATZINGER 2015: 146). „Isten új népe Krisztus testéből való nép, azáltal, hogy ők Krisztus teste.” Pál az egyházat „Krisztus testének” mondja, az egyház nem „misztikus”, hanem „valóságos” teste Krisztusnak, a keresztények Krisztus testének tagjai: „Mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28). Ratzinger így ír erről: „Az egyház Krisztus teste és mindig újra azzá lesz az Eucharisziából” (RATZINGER 2015: 149).

Henri de Lubac patrisztikus fölfedezését követi Ratzinger is: az első századokban az egyházat nevezték valóságos testnek, az Eucharisziát pedig misztikus testnek, és csak a középkorban cserélték meg az elnevezéseket. Az eredeti szóhasználatban: „corpus verum: az egyház (valóságos test); corpus mysticum (misztikus, azaz szakramentális test) az Eucharisztia” (RATZINGER 2015: 149). „Krisztus a szentségi teste által vonja magába a keresztényeket, akik ezáltal

élik meg az ő egzisztenciáját a történelemben. (...) Bennük folytatódik a megtestesülés, bennük válik Jézus az »egész Krisztussá«, amely »Főből és testből« áll. (...) Jézus a szentségi testét az egyház középpontjává tette, az Eucharisztia ünneplését pedig az egyház önmegvalósító lényegévé” – írja az egyház eredetéről és lényegéről tartott előadásában (RATZINGER 2015: 151). „Krisztus odaadja a testét a hívőknek, és így őket is testévé teszi. Az eucharisztikus asztalközösségekben jelenik meg konkrétan a helyi egyház, amelynek tagjai belétestesülnek Krisztusba, eggyé válnak Krisztus testében. (...) Krisztus a szentségi teste által vonja magába a keresztényeket, akik így tovább folytatják az ő egzisztenciáját. (...) Az egyház az a közösség, amely az Eucharisztia ünneplésében megerősíti és beteljesíti láthatatlan lényegét mint Krisztus teste” (RATZINGER 2015: 151).

Ratzinger Aranyszájú Szent Jánost idézi: „Mi a kenyér? Krisztus teste. Mivé lesznek azok, akik magukhoz veszik? Krisztus testévé. Nem sok test, hanem egyetlen test” (RATZINGER 2015: 154). „A szeretet, amely a kereszténység szellemi lényege, ebben a konkrét valóságban gyökerezik, Krisztus testének ünneplésében” – írja. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy az egyház ugyanakkor hierarchikusan rendezett közösség. „Az egyház úrvacsoraközösséggként definiálta önmagát: Krisztus testének titka, a püspök és a presbitérium vezetése alatt.” Az egyes helyi közösségek azonban tagjai az egyetemes egyháznak, végső soron a római egyházzal vannak közösségben. Ezt mutatja az ún. „kommuniólevelek” gyakorlata. Ha valaki másik városba költözött, kommuniólevelet állítottak ki részére: új közössége így sajátjaként fogadta be őt: aki valamelyik közösséghez tartozott, tagja lett az egész egyháznak: aki Rómával közösségben van, az mindegyikkel.

Ratzinger újabb és újabb tanulmányokban mélyíti el elgondolását a kommunió-egyháztanról (RATZINGER 2002: 58). Az ApCsel 2,42-re hivatkozik: a hívek „állhatatosan kitarottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban. (...) A kommunió tehát az apostolok tanításához kötődik. (...) Az egyház imájának középpontjában a »kenyértörés« áll – az egyház életének szíveközepe az Eucharisztia.” „A »profán« asztalközösséget az úrvacsora-közösség váltja fel. A kommunió alapja a hit Krisztusban, egységben a Megfeszített-Feltámadottal, megmaradva az apostolok tanításában. (...) Az Isten testté lett Igéjével való közösség, mely halála által az ő életének részesévé tesz, látható és élő közösséghez vezet” (RATZINGER 2002: 60–62).

„A testté lett Ige a »kommunio« Isten és ember között. Az egyház és az Eucharisztia, a szentségi és közösségi kommunio elválaszthatatlan egymástól” (RATZINGER 2002: 68) – írja, Szent Pált idézve: „Ugye az áldás kelyhe, amelyet

megáldunk, Krisztus vérével való közösségünk? Ugye a kenyér, amelyet megtörünk, Krisztus testével való közösségünk? Mivel egy a kenyér, egy test vagyunk mindannyian, akik az egy kenyérből részesedünk.” (1Kor 10,16 skk.) Hozzáteszi: „Aki ezt a kenyeret magához veszi, beléje asszimilálódik. Mert egyetlen kenyér, egy test vagyunk. (...) Az eucharisztikus kommunió feltöri az ember egész énjét és új Mi-közösséget teremt.” Végkövetkeztetése: „Az egyház lényege szerint kapcsolat, amely Krisztus szeretete által jön létre, és megalapozza az emberek új kapcsolatát egymással.” „Ha az áldozásban magunkhoz vesszük az Urat, akkor belépünk Krisztus létközösségébe, az emberi lét belenyílik Istenbe” (RATZINGER 2002: 69–70).

Az egyház tehát kommunió Krisztus testével, Krisztusnak az Eucharisziából táplálkozó teste. „Az Eucharisziában az Úr testét vesszük magunkhoz, és így egy testté leszünk vele. Az egyház eucharisztikus testvérközösség, az Eucharisztia az egyházi kommunió csúcsa és forrása. (...) Az egyház nem más, mint az eucharisztikus kommunió által létrehozott egység: a sokak egyek az egy Krisztusban és Krisztus által.” „Az egyház az Eucharisziában épül fel, az egyház maga Eucharisztia. Az áldozás azt jelenti, hogy egyházzá leszünk, hiszen egy testté leszünk vele. Az Eucharisztia teremti meg a kommuniót és nevel a kommunióra.”⁴

Ha végigjárjuk Ratzingerrel azt a szellemi utat, amely a keresztény testvérieségből indult el, kirajzolódik előttünk teológiájának fejlődése: az egyház Krisztus teste, az Eucharisziából, Krisztus testéből táplálkozók testvérközössége. Előre pillantva pedig nem ér meglepetésként, hogy pápai szolgálatának első három enciklikájából kettő a szeretetről szól. Még teljesebbé válik azonban a kép, ha áttekintjük azt a két monográfiát, amely noha egészen más témával foglalkozik, mégis az eddig mondottakat mélyíti el.

Bevezetés a keresztény hit világába

A fenti címmel megjelent könyv a Tübingenben 1967-ben tartott előadásai nyomán készült önálló monográfia az apostoli hitvallásról. 1968-ban jelent meg, azóta tucatnyi nyelvre fordították le (RATZINGER 2007). A könyv sikerét monográfusa, Hansjürgen Verweyen Ratzingernek a zsinaton betöltött szerepében látja

⁴ Kár, hogy a magyar nyelvben az áldozást egészen más eredetű szóval fejezzük ki, ezért a „kommunizieren” (áldozni) és „Kommunion” (közösség) szavak nyelvi hasonlóságát nem tudjuk jelezni.

(VERWEYEN 2007: 44). A zsinat utáni években – írja Verweyen – sokan nem tudtak eligazodni a zsinat gondolatvilágában, és örömmel fogadták Ratzinger higgadt, a zsinat tanítását közérthetően összefoglaló publicisztikai írásait. Az eddig mondottak ismeretében olvasva a könyvet jól kirajzolódik a teológus gondolatvilágának következetes fejlődése. Alaptétele: „Létünk körülölelt lét. Létünknek az ad értelmet, hogy minket átölel. (...) Jézus magának az Örökkévalónak jelenléte a világban. Szeretként mutatkozik meg, aki engem is szeret, és aki az elmúlástól, az egoista törekvésektől mentes szeretet felfoghatatlan ajándékával megtanít arra, hogy érdemes élni” (RATZINGER 2007: 66–67). Ratzinger eljut arra a gondolatra, hogy a hit a „Te” megtalálása, annak megtalálása, „aki a létemet hordozza, aki (...) elpusztíthatatlan szeretetet ad ajándékba, nemcsak az örökkévalóság vágyát, hanem magát az Örökkévalót, aki maga a teremtető szeretet” (RATZINGER 2007: 123). Itt fejti ki teológiájának egyik alapgondolatát: „A hit Istenének alapvető kategóriája a reláció (viszony, kapcsolat): a lét legmagasabb fokát éppen a kapcsolat eleme jelenti. – A hitben megismert Isten gondolkodó szeretet. A róla alkotott elgondolás hátterében az a meggyőződés áll: a szeretet isteni” (RATZINGER 2007: 126).

„A Megfeszített Krisztusban egy ember azonosult az önátadás tétével – ez köti össze a hitet a szeretettel. (...) Ez a Logosz (igazság) és a szeretet azonossága, amely a szeretetet teszi a lét Logoszává, az emberi lét igazságává. Aki az így megértett Krisztusban hisz, az a szeretetet tartja a hit lényegének. Ezek után egyenesen azt is mondhatjuk: a szeretet egyenlő a hittel” (RATZINGER 2007: 183–186).⁵

Ebből a szemléletből adódik a halhatatlanság keresztény értelme, amely Ratzinger elgondolása szerint „dialogikus halhatatlanság”: „Az ember azért nem tud teljesen megsemmisülni, mert Isten ismeri és szereti. (...) A Krisztusban való részesedés, vagyis a hit által az ember belép abba a világba, ahol Isten ismeri és szereti – ez pedig a halhatatlanság” (RATZINGER 2007: 311–314). Szembeötlő, hogy habár részletesen szól a dialogikus halhatatlanságról, nem tesz említést arról a két gondolkodóról, Martin Buberrel és Ferdinand Ebnerrel, akik az emberi lét alapvető kategóriájának éppen a dialogikus jelleget tartották.

A Hitvallás mondatait követve eljut a pokol valóságához is: „alászállt a poklokra” – valljuk. Hamisítatlanul Ratzinger szeretetközpontú teológiájára bukkanunk az ilyen mondatokban: „A halál a végső magány. Az a magány viszont, ahová a szeretet már nem tud behatolni, a pokol. De Jézus átlépte az ember végső

⁵ Lásd VERWEYEN 2007: 47.

magányának kapuját: a halálba élet költözött, mert megjelent benne a szeretet. A halál kapuja felnyílt, amióta a halálban az élet: a szeretet lakik. A szeretet alapozza meg a halhatatlanságot – halhatatlanság csak szeretetből fakadhat. (...) A mennyet kizárólag ajándékba lehet megkapni. A »menny« akkor valósul meg, amikor az ember egyesül Istennel. (...) A feltámadást és a mennybemenetelt úgy határoztuk meg, mint az ember lényegének végérvényes egyesülését Isten valóságával, ami által megnyílt az ember előtt az örökké tartó lét lehetősége. Mindkettőt úgy értelmeztük, hogy bennük a szeretet erősebbnek bizonyult a halálnál. (...) A halhatatlanság »dialogikus« (=feltámasztás!): annak megmentő tette, aki szereti és akinek ehhez hatalma van. Az ember azért nem tud teljesen megsemmisülni, mert Isten ismeri és szereti. (...) A Biblia szerint a halhatatlanság (...) a Teremtővel folytatott dialógus eredménye, emiatt nevezi feltámasztásnak. (...) Az ember megkülönböztető vonása az, hogy Isten megszólította, hogy Istennel párbeszédet folytat, tehát Isten által megszólított létező. (...) Az, hogy szellemi természetű lelke van, azt jelenti, hogy Isten örök párbeszédre hívja, Isten párbeszédre szólított partnere» (RATZINGER 2007: 309 skk.). Ennek nyomán teszi fel a – sokak, sokunk számára fájdalmas – kérdést Ratzinger: „Egészen készen lehet egy ember, amíg még miatta szenvednek a földön, amíg még a vétkei a földön továbbparáználak és az embereknek fájdalmat okoznak?” A Krisztusban való lét egyáltalán nem zárja ki Isten világának kapcsolatát a történelemmel. Hozzáteszi azonban, hogy „nemcsak a hátrahagyott vétkeink akadályozzák, hogy végleg helyet foglaljunk az eszkatologikus végső lakomán, részt vegyünk a zavartalan ünneplésben, hanem a vétkeket legyőző szeretet is”. A szeretet szabadsága a feltámadottak számára kaput nyit a történelemre. Érvelésében Kis Szent Terézre hivatkozik: „Hogyan lehetne egy édesanya teljesen és maradéktalanul boldog, amíg gyermekei közül egyetlenegy is szenved?” (RATZINGER 2017: 197).

Végidő – a halál és örök élet kérdései

1976-ban Ratzinger kiadta *Eszkatológia* című monográfiáját, amelyet a Johann Auer professzorral közösen tervezett *Kis katolikus dogmatika* című sorozat részeként írt meg.⁶ 1957-től rendszeresen tartott ilyen kurzust az eszkatológiáról,

⁶ A könyv *Eschatologie – Tod und ewiges Leben* (magyarul *Végidő. A halál és örök élet kérdései*) címen jelent meg (lásd RATZINGER 2017). Hansjürgen Verweyen szerint könyvével az eszkatológiáról akkortájt folyó vitákban kívánt állást foglalni (VERWEYEN 2007: 70).

számos kisebb-nagyobb írást publikált is ebben a témában: szócikkeket, önálló tanulmányokat, recenziókat. Amikor 2006-ban a könyvet újra kiadták, Ratzinger – ekkor már XVI. Benedek pápa – új előszót írt hozzá, amelyben megismétli az „örök élet párbeszédes felfogásáról” kialakított nézetét.

Könyve valójában a *Bevezetés a keresztény hit világába* utolsó fejezeteiben kifejtett elgondolását részletezi: „Isten szeretetközössége az emberrel, ketjük szeretet-párbeszéde Jézus Krisztusnak, az Istenembernek személyében vált teljessé. Jézus Krisztus megnyitotta az utat a lehetetlen felé, Isten és ember közössége felé, hiszen Ő, a megtestesült Szó, maga a közösség” (RATZINGER 2002: 35).

Jézus Krisztus személyében az isteni élet beleoltódott az emberiség életébe. Jézus a halálát a szeretet aktusává változtatta, az Atya pedig feltámasztotta őt, és ezzel megteremtette az ember feltámadásának lehetőségét is. Ratzinger nem a lélek halhatatlanságából indul ki, hanem a szeretetkapcsolat törvényéből, elgondolását ezért nevezi dialogikus halhatatlanságnak. A földi életnek vége szakad. Mivel azonban Isten azért teremtette az embert, hogy szentháromságos szeretetközösségének részesévé legyen, magához emeli őt a halálból (vö. RATZINGER 2002). „A halhatatlanság utáni vágy nem az elszigetelt, önmagába zárult létezésből születik, hanem a szeretet, a közösség, a »Te« megtapasztalásából” (RATZINGER 2017; VERWEYEN 2007: 74). „Minden szeretet öröklétre vágyik – Isten szeretete nemcsak vágyódik erre, hanem létre is tudja hozni. (...) A személy kapcsolatokban él, Istennel és embertársaival. Amikor a velünk folyamatos szeretetkapcsolatban álló Isten átemeli az embert az öröklétbe, akkor részesévé teszi a Szentháromság örök szeretetközösségének, amely a szentek közösségének otthonát adja” (RATZINGER 2012: 356–357).

Ide kívánczik Gabriel Marcel szállóigévé lett mondása: „Ha valakit szerettek, akkor valójában ezt mondom neki: ezért Te nem halhatsz meg.” A szeretet párbeszéde Isten és ember között Krisztusban vált teljessé – folytatja a gondolatot Ratzinger. – A keresztény ember Krisztus halálában részesedik. Az életünket lehatároló halált beburkolja a szeretet ki nem kényszeríthető ajándéka, amely fölemeli az embert Isten öröklétű közösségébe. A halált Krisztus akkor győzte le, amikor a határtalan szeretet aktusává tette. Őt követve feltámadásának erejéből mindazok legyőzik a halált, akik Krisztussal hálnak meg, és hozzá hasonlóan halálukat a szeretet aktusává teszik (vö. VERWEYEN 2007: 74 skk.).

Még a túlvilágról és az örök életről folytatott elméleti vitákban is érezni lehet, hogy Ratzinger elsősorban nem valami túlvilági földrajz megrajzolására törekszik. Elsősorban azt keresi, hogy mindennek mi a jelentősége a mostani,

földi életünk számára. Hiszen a keresztény élet lényegénél fogva az örök élet és a feltámadás reményéből táplálkozik, állandó kapcsolatban áll vele. A keresztény ember – Szent Pál szava szerint – már most „eszkatologikusan él”, a feltámadottak életében. „Ha tehát feltámadtatok Krisztussal, azt keressétek, ami odafönn van, ahol Krisztus ül az Isten jobbján. Ami odafönn van, arra irányuljon figyelmetek, ne a földiekre” (Kol 3,1). Az örök élet nem valami időtlen végtelenség, „hanem a létnek új minősége, amelyben minden összefolyik a szeretet Mostjában”. Ezért jelenvalóvá válhat a földi életben is, „mint az Új, a Más, a Nagyobb, még ha mindig csak töredékesen és tökéletlenül is”. „A választóvonal az időbeli és az örök élet között a mi időbeli életünkön húzódik keresztül” (RATZINGER 2012: 452).

Ezután Keresztes Szent János, Kis Szent Teréz és más szentek példájára hivatkozik: „Az ő jámborságuk semmit sem vesz el a pokol rettenetes valóságából; annyira valóságos, hogy behatol a saját létükbe is. Avval szemben a reményt csak úgy tudják fenntartani, ha mellette, vele együtt szenvedik végig ezt az éjszakát, aki azért jött, hogy minden éjszakánkat átszenvedje. Ez a remény azonban nem válik önhatalmú állítássá; kérését az Úr kezébe helyezi. A dogma megtartja valóságos tartalmát; az irgalmasság gondolata, amely egyik vagy másik formájában az egész történelmet végigkísérte, nem elméletté válik, hanem a szenvedő és reménykedő hit imádságává” (RATZINGER 2017: 226).

A feltámadásban nekünk ajándékozott öröklét és a földi élet egymást átjáró valóságát a legteljesebben az Eucharisziában élhetjük át, amikor Krisztus saját – feltámadt – testét és véréát ajándékozza nekünk. Az eucharisztikus lelkület az örök élet boldogító reményéből táplálkozik, éppen az Eucharisziából születő egyház közösségében. Amint már az őskeresztények megfogalmazták, ők a feltámadásból, „az Úr napjából”, a vasárnapból élnek (RATZINGER 2001: 150; VERWEYEN 2007: 76).

A dialogikus halhatatlanság látszólag elméleti tétele étellel telik meg, ha meglátjuk, hogy létünk Isten szeretetének pillantásában koncentrálódik, és ez emel át az öröklétbe, Isten örök jelenébe. Ez teremti meg mindazok testvériségét, akiket ugyanez a szeretet emel magához. „Ahol Isten minden mindenben, ott mi mindnyájan mindenben vagyunk, és minden mibennünk, egyetlen testben vagyunk, Krisztus testében” (RATZINGER 2017: 150).

Aki komolyan törekszik Krisztus követésére, arra, hogy egyre jobban teljesítse Krisztus parancsát, aki megpróbál „eszkatologikusan élni” (RATZINGER 2017: 23), annak nagy segítséget jelent, ha megpróbál belepillantani a végső, isteni

szeretetközösségbe, a szentek közösségébe: „Az örök élet, amely az Istennel való közösségben már itt és most elkezdődik, felszakítja az itt és most határait, és fölemeli az igazi valóság tágasságába. (...) Itt már megszűnik az Én és a Te átjárhatatlansága, amely szorosan hozzátartozik az idő feldaraboltságához. Valóban – aki a saját akaratát beléhelyezi Isten akaratába, az oda helyezi, ahol minden jóakarat megtalálja a helyét. Akaratunk így egybeolvad mindenki másnak az akaratával is. Ahol ez megtörténik, ott igaz lesz a szó: Élek én, de már nem én, hanem Krisztus él bennem” (RATZINGER 2017: 153). A földi életben megélt örök életet, az együttlétet Istennel Krisztus tette lehetővé. „Krisztus Istennek a velünk léte”, folytatja Ratzinger: „A Fiú teste a híd a lelkünk számára.”

Élete folyamán az ember párbeszédet folytat, a dialógus kapcsolatában van az őt megszólító Istennel, aki nem engedi, hogy az így létrejött szeretetkapcsolat megszakadjon a biológiai halállal. Ezért részesíti őt Krisztus feltámadásában, hogy élete így teljessé legyen a végső beteljesedésben.

Ennek fényében érthetjük igazán XVI. Benedek pápa beszédét, amelyet 2007-ben nagyszombat éjszakáján mondott el a Szent Péter-bazilikában. Szokatlan ez a költői, szinte érzelmes hangvétel: „Jézus föltámadásakor a szeretet erősebbnek bizonyult a halálnál és a gonoszságnál. Jézus szeretetből szállt le, és ugyancsak a szeretet erejével emelkedett föl. És e szeretettel visz magával minket is. Urunk, mutasd meg nekünk ma is, hogy a szeretet erősebb a gyűlöletnél. A szeretet erősebb a halálnál. (...) Segíts minket, hogy kimondjuk a szeretet igen-jét, mert csak e szeretetből tudunk leszállni, és onnan veled együtt fölemelkedni” (XVI. BENEDEK 2012: 118).

A zsinat peritusa, majd őre

1958-ban, XII. Piusz pápa halála után Angelo Roncalli velencei pátriárkát választották meg pápának, aki a XXIII. János nevet vette föl. Néhány hónappal megválasztása után, 1959 januárjában bejelentette, hogy egyetemes zsinatot hív össze. Ezt követő intézkedései és nyilatkozatai hamarosan jelezték, milyennek képzelet el a zsinatot. Nyisson a világ felé („*aggiornamento*”), úgy azonban, hogy visszatér a forrásokhoz, a Bibliához és az egyház kétezer éves hagyományához („*ressourcement*”). Legyen pasztorális jellegű, ne jelentsen ki új dogmákat, ne hozzon elítéléseket, hanem szolgálja az egyház megújulását. A pápa ennek szellemében hozott váratlan döntéseket. Jó néhány, egyházi tilalommal sújtott,

a tanítástól és a publikálástól eltiltott teológust rehabilitált, sőt kinevezett zsinati tanácsadónak. „A múltban az egyház szigorúan elítélte a tévedéseket, ma azonban Krisztus jegyese inkább az irgalmasság üdvösséges eszközeit alkalmazza, mint a szigor fegyverét – jelentette ki” – idézi Otto Hermann Pesch (PESCH 1993: 76).

A zsinat meghirdetése általános megdöbbenést váltott ki, hamarosan megindult azonban a tájékozódás az új helyzetben. Így történt a kölni egyházmegyében is. A bensbergi Katolikus Akadémia előadás-sorozatot tartott a kérdésről. Joseph Ratzinger is meghívást kapott egy előadás tartására *A zsinat teológiája* címmel. A hallgatóságban ott ült a nagy tekintélyű Frings bíboros, az egyházmegye érseke. A bíborosnak tetszett az előadás, annyira, hogy megkérte a fiatal teológust, készítsen számára a vázlatot egy Genovában tartandó előadásához. Megelőlegezett bizalmához az is hozzájárulhatott, hogy a bíboros titkára, Hubert Luthe szintén Münchenben tanult teológiát, jó barátságban volt Ratzingerrel: ő ajánlotta főnöke figyelmébe a fiatal teológust, vegye maga mellé a zsinatra teológiai tanácsadónak. Ratzinger később már peritusként is aktív részese lett a zsinatnak.

A bíboros számára előkészített előadásban Ratzinger hatalmas panorámaképben vázolja fel, hogyan változott a világ szellemi horizontja az I. Vatikáni Zsinat óta. A két világháború borzalma, az új, eddig szinte ismeretlen vallások és nemzeti kultúrák megjelenése egyre inkább csökkentette Európa és vele a kereszténység dominanciáját. Az erősödő globalizáció viszont esélyt ad a kereszténységnek arra, hogy valóban katolikus, vagyis egyetemes legyen. Fontos változást hozott az is, hogy a világ egyre inkább elszakad a természettől, és a technika hatása alá kerül. A technicizálódott ember előtt újra fel kell tárnai a hit értelmét: az ember a végtelenre van teremtve, szíve mélyén ismeri fel Istent, aki a végtelen szeretet. A zsinattól azt remélhetjük, hogy az egyház a mai ember számára házát újra megnyitja atyai házként. A zsinatnak nem annyira az lesz a feladata, hogy tantételeket fogalmazzon meg, hanem sokkal inkább az, hogy a keresztény életéről tanúságot tegyen a mai világban.

A történeteket részletesen bemutatja Peter Seewald XVI. Benedekről írt monumentális műve (SEEWALD 2021: 340 sk.). Tőle tudjuk, hogy a pápa olvasta Frings előadását, és annyira tetszett neki, hogy magához hívatta a bíborost. Ezzel fogadta: „Ön elmondta mindazt, amit én gondoltam, de én magam nem mondhattam el.” Seewald szövegszerű párhuzamokat is kimutat a genovai előadás és a pápának a zsinat megnyitásakor mondott beszéde között.

A zsinaton – főleg Frings bíboroson keresztül – Ratzinger szoros kapcsolatba került azokkal a bíborosokkal és püspökökkel, akik kezdettől oroszlánrészt vállaltak az ülések lebonyolításában, javaslatok megfogalmazásában. Azt viszont mikrofilológiai elemzéssel sem lehet kimutatni, hogy a végső szövegekben melyik kifejezés kitől származik, hiszen annyi átdolgozáson-módosításon ment át egy-egy megfogalmazás. Annál érdekesebbek viszont Ratzingernek az egyes ülőszakokról készített följegyzései – elemzésük külön tanulmányt érdemelne.

A zsinat befejezése után Ratzinger folytatta professzori munkásságát, de közben előadásokban, cikkekben értelmezte-magyarázta a zsinat tanítását, figyelemmel kísérve a zsinat utáni évek fejleményeit. Az egyháztörténelem távlatában tekintve az egyetemes zsinatokat, kimutatta, hogy szinte mindegyikük először az egyensúly megbomlásával, válságjelenségekkel járt együtt. Így történt a II. Vatikáni Zsinattal is. A zsinat szinte új pünkösdeknek indult. A kezdeti lelkesedés után azonban negatív jelenségek is felbukkantak. Ahogy teltek az évek, Ratzinger új és új összegzésekben foglalta össze a zsinat utóéletét, egyre inkább személyes felelősségének érezve a zsinat recepcióját. A liturgia megújításában például megjelent a nyakló nélkül újítók egyénieskedő barkácsolása, másrészt a régihez makacsul ragaszkodók ellenállása. Ez a kettősség másban is megmutatkozott. Az egyik tábor mindenben ragaszkodott a zsinat előtti állapotokhoz, és az egyház elárusításának tartotta a változtatásokat, a másik viszont még radikálisabb reformokat sürgetett. Ratzinger határozottan tiltakozott az ellen, hogy különbséget tegyenek a régi és az új között. Egy újságíró, Vittorio Messori 1984-ben lehetőséget kapott arra, hogy interjút készítsen Ratzingerrel. A könyv formájában megjelent kötetben mondja Ratzinger: „Az úgynevezett progresszizmus, de az úgynevezett tradícionális is elfogadhatatlan” (RATZINGER 1990: 24).

2005 karácsonyán, immár néhány hónapja megválasztott pápaként éértékelő beszédet tartott a kúria tagjai előtt, újra megfogalmazva álláspontját a 40 évvel azelőtt befejeződött zsinat utóéletéről, annak helyes értelmezéséről. „A problémák a zsinat két ellentétes interpretációjából fakadnak. Az egyik a diszkontinuitás és törés hermeneutikája, a másik pedig a kontinuitás és reform hermeneutikája, a megújulásé – de az egyház folytonosságában.” Csak ez az utóbbi fogadható el, s ennek őrzését tekinti pápai szolgálata legfontosabb feladatának: „az egyház a folytonosságban újul meg, növekszik és fejlődik az időben, miközben ugyanaz marad: Isten vándorló népe” – mondta (XVI. Benedek 2005b). Azt ismételte el tehát, amit a megválasztása után a bíborosokkal együtt celebrált szentmisén mondott (XVI. Benedek 2005a).

Ahogy Messori, mások is föltették a kérdést Ratzingernek, miért marad az egyházban, amely a zsinattól várt megújulás helyett ennyi hibával küszködik. Válasza: „a hit egy előfeltételhez van kötve: a szeretet merészségéhez. Az ember csak annyit lát, amennyire szeret. Szeretet nélkül nem láthatunk semmit. (...) A valódi szeretet nem statikus és nem kritikátlan. Azért maradok az egyházban, mert szeretetre méltó, és mert a szeretet által mindig képes a megújulásra. Azért maradok az egyházban – mert az Övé. Keresztény lét csak az egyházban lehetséges, rajta kívül nem. A hit vagy egyházas vagy nincs.” Újra megismétli figyelmeztetését: „a zsinat valódi recepciója még nem kezdődött el” (RATZINGER 2010: 1183).

Összegzés: enciklikák a szeretetről

Látszólag kanyaroktól, akadályoktól és kitérőktől sem mentes Joseph Ratzinger élete; teológiája azonban világosan kirajzolódik a keresztény testvériességtől a pápai enciklikákig. Egyetlen szóba sűrítve teológiai útját: a szeretet áll gondolkodásának középpontjában. Zárszóként szövegezzük meg a szeretetről szóló enciklikáit.

Valószínűsíthető, hogy Ratzingert már korábban foglalkoztatta a három isteni erény, hiszen a szeretetről szóló, *Deus caritas est* kezdetű enciklika még pápaságának első évében megjelent, tehát néhány hónap alatt készült el. Korábbi írásainak gondolatai visszacsengenek az enciklikában (XVI. Benedek 2006): „A Logosz, az őserő, az igazi szeretet egész szenvedélyével szerető szerelmes. Kereszthalálában (...) Isten önmagát ajándékozza oda, hogy az embert újra fölemelje és megmentse – ez a szeretet legradikálisabb formája. (...) Az önátadás ezen aktusát maradandóan jelenvalóvá tette azzal, hogy megalapította az Eucharisziát az utolsó vacsorán. Az Eucharisztia egyesít bennünket Jézus önátadásának aktusával, részeseivé válunk önátadása dinamikájának. A szeretet parancsa nem pusztán követelmény: a szeretet azért parancsolható, mert előzőleg ajándékba kaptuk.” „A kereszténység találkozás, szerelmes történet, esemény.” A mondatot idéző teológus, Tracey Rowland hozzáteszi: „Díóhéjban ez az enciklika üzenete. Az ember méltósága a Szentháromság szeretetéből fakad. A személyek csak a kölcsönös önátadás kapcsolatában érthetőek” (ROWLAND 2008: 67).

Az enciklika azonban nem valami teológiai okoskodás vagy éppen jámbor elmélkedés: a szeretet misztikáját szembeállítja korának társadalmi-politikai-gazdasági valóságával. Mindez még határozottabban kidomborodik a *Caritas in*

veritate enciklikában (XVI. Benedek 2009). Az enciklika címét így magyarázza: „Az igazságosság a szeretet első útja, (...) a szeretet alapfoka. (...) Csakis az ész és a hit fényével megvilágított szeretettel lehetséges a fejlődésben emberibb és emberibbé tevő célokat elérni.” Elődeinek szociális enciklikáit követve a pápa radikális kritikát mond kora társadalmáról, tágas panorámaképben összegezve az egyéni és társadalmi bűnöket. Új távlatokat nyit azonban azáltal, hogy az igazi fejlődésben központi szerepet tulajdonít a szeretetnek, végső soron Istennek. „Az igazságot és az azt felmutató szeretetet csak befogadni lehet, nem létrehozni. Végső forrásuk ugyanis nem az ember, hanem Isten, aki maga az Igazság és a Szeretet” (XVI. Benedek 2009).

Meghökkentő javaslatot tesz, amely szinte lehetetlent kíván: „A szeretet az igazságban az ajándékozás döbbenetes megtapasztalásával szembesíti az embert” – írja. „Az ajándékozás logikája nélkül nincs gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés – szükséges, hogy abban teret kapjon az érdeknélküliség elve, mint a testvériség kifejeződése.” (...) „A politika logikája mellett szükség van a feltétel nélküli ajándékozás logikájára. Mind a piacnak, mind a politikának szüksége van az ajándékozás felé nyitott emberekre.”

Áttekintve Ratzinger teológiai útját a keresztény testvériességtől a szeretetről szóló enciklikákig, megkockáztathatjuk talán a végkövetkeztetést: a nagy műveltségű professzor, prefektus, egyházfő teológiájának középpontjában a szeretet áll. Barátjának, Hans Urs von Balthasarnak szavával ő is elmondhatja: „Egyedül a szeretet hiteles.”

Irodalomjegyzék

- XVI. Benedek (2005a): *Missa Pro Ecclesia. First Message of His Holiness Benedict XVI at the end of the Eucharistic Concelebration with the Members of the College of Cardinals in the Sistine Chapel*. Online: www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/pont-messages/2005/documents/hf_ben-xvi_mes_20050420_missa-pro-ecclesia.html
- XVI. Benedek (2005b): *Address of His Holiness Benedict XVI to the Roman Curia, Offering Them His Christmas Greetings*. Online: www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2005/december/documents/hf_ben_xvi_spe_20051222_roman-curia.html

- XVI. Benedek (2006): *Deus caritas est (Az Isten szeretet)*. Budapest: Szent István Társulat.
- XVI. Benedek (2007): *Bevezetés a keresztény hit világába. Előadások a keresztény hitvilágról. Új bevezető tanulmánnyal*. Budapest: Vigília.
- XVI. Benedek (2009): *Caritas in veritate (Szeretet az igazságban)*. Budapest: Szent István Társulat.
- XVI. Benedek (2012): *Isten velünk van minden nap*. Budapest: Vigília.
- XVI. Benedek (2017): *Végidő. A halál és örök élet kérdései*. Budapest: Jel.
- PESCH, Otto Hermann (1993): *Das zweite Vatikanische Konzil (1962–65)*. Würzburg: Echter.
- RATZINGER, Joseph (1978): *Eschatologie – Tod und ewiges Leben*. Regensburg: Pustet.
- RATZINGER, Joseph (1987): A keresztény testvériesség. In GUARDINI, Romano – RATZINGER, Joseph – RAHNER, Karl – VON BALHASAR, Hans Urs – VANIER, Jean: *A szeretetről*. Budapest: Vigília.
- RATZINGER, Joseph (1990): *Beszélgetés a hitről Vittorio Messori-val*. Budapest: Vigília
- RATZINGER, Joseph (2001): *Mein Glück ist, in deiner Nähe zu sein. In Gott ist uns nah*. Augsburg: Sankt Ulrich.
- RATZINGER, Joseph (2002): *Weggemeinschaft des Glaubens. Kirche als Communio*. Augsburg: Sankt Ulrich-Verlag.
- RATZINGER, Joseph (2010): *Gesammelte Schriften 8/2*. Freiburg: Herder.
- RATZINGER, Joseph (2012) [1967]: A hús feltámadása. In RATZINGER, Joseph: *Gesammelte Schriften 10. Auferstehung und ewiges Leben*. Freiburg: Herder.
- RATZINGER, Joseph (2015): Vom Geist der Brüderlichkeit; Vom Ursprung und vom Wesen der Kirche. In RATZINGER, Joseph: *Gesammelte Schriften 8/1*. Freiburg: Herder.
- ROWLAND, Tracey (2008): *Ratzinger's Faith. The Theology of Pope Benedict XVI*. Oxford: Oxford University Press.
- SEEWALD, Peter (2021): *XVI. Benedek. Egy élet*. Budapest: Szent István Társulat.
- VERWEYEN, Hansjürgen (2007): *Joseph Ratzinger – Benedict XVI. Die Entwicklung seines Denkens*. Darmstadt: Primus Verlag.